

JANUSZ SKODLARSKI

KILKA UWAG W SPRAWIE GENEZY RADY WZAJEMNEJ POMOCY GOSPODARCZEJ

Problem powstania Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej nie doczekał się zbyt wielu publikacji. Genezę RWPG porusza Henryk de Fiumel w swojej rozprawie habilitacyjnej *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*¹, Lucjan Ciamaga w pracy *Od współpracy do integracji*² oraz Dariusz Fikus w popularnej książce *RWPG. Fakty*³. Utworzenie Rady wiąże oni głównie z trzema czynnikami: z działaniem obiektywnych praw socjalizmu, dwustronną współpracą gospodarczą krajów demokracji ludowej w latach 1944—1948 oraz z ówczesną sytuacją międzynarodową.

W artykule opublikowanym w 1973 r. usiłowałem rozszerzyć pojęcie genezy o problem organizowania wcześniejszych związków gospodarczych w obrębie obozu państw socjalistycznych, tj. Polsko-Czechosłowackiej Rady Współpracy Gospodarczej i prób zorganizowania Związku Bałkańskiego⁴.

Dalsze badania nad problematyką współpracy gospodarczej krajów demokracji ludowej pozwalają uwzględnić inne ważne elementy, które rzucają nowe światło na powstanie RWPG. Chodzi tu zwłaszcza o ukazanie roli Związku Radzieckiego oraz wpływu współpracy o charakterze integracyjnym (dwu- i wielostronnej), w obrębie krajów demokracji ludowej na kształtowanie socjalistycznej wspólnoty gospodarczej.

Naczelną przesłanką współpracy między krajami demokracji ludowej była wspólnota ideologiczno-polityczna. Identyczne założenia ustrojowe miały prowadzić w sposób naturalny do ścisłego współdziałania gospodarczego. Największe nadzieje wiązano z planowaniem gospodarczym. Ówczesni politycy i ekonomiści wskazywali na ogromne możliwości gospodarki kierowanej planowo. Uważali oni, że jeśli poszczególne kraje demokracji ludowej podejmą zbiorowe współdziałanie, to osiągną w rezultacie niebywałe tempo rozwoju ekonomicznego. Dla koordynacji takiej współpracy potrzebna była organizacja, która umożliwiłaby wykorzystanie obok dwustronnych także wielostronnych form współpracy gospodarczej⁵.

Jednakże przesłanki ideologiczne nie były w tym przypadku najważniejsze. Główne przyczyny utworzenia RWPG miały charakter polityczny. Motywy ideolo-

¹ H. de Fiumel, *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, Warszawa 1967.

² L. Ciamaga, *Od współpracy do integracji*, Warszawa 1965.

³ D. Fikus, *RWPG. Fakty*, Warszawa 1966.

⁴ Zob. J. Skodlarski, *Geneza Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, 1973, seria I, z. 96, s. 139—154.

⁵ H. de Fiumel, *op. cit.*, s. 10—11; W. Bielomyżow, *15 godini SIW*, Sofia 1965, s. 6; W. J. Morozow, *SEW — sojuz rawnych*, Moskwa 1964, s. 6; P. Kalenský, *Rada Vzájemné Hospodářské Pomoci ve světle mezinorodního práva*, Praha 1962, s. 8—9.

giczne były istotne przede wszystkim dla uzasadnienia celowości powołania tego organu kooperacji. Inicjatywę w sprawie utworzenia RWPG podjął Związek Radziecki. Niedostępne są wprawdzie bezpośrednie źródła dotyczące genezy Rady, ale problem ten można nieco oświetlić na podstawie pośrednich przekazów i informacji. Nie ulega wątpliwości, iż decydującą rolę w powołaniu RWPG odegrał Józef W. Stalin. Był on żywotnie zainteresowany w umacnianiu pozycji Związku Radzieckiego na arenie międzynarodowej. Jednym z elementów wzmacniających położenie ZSRR w świecie było uzależnienie od tego mocarstwa krajów demokracji ludowej. Do 1948 r. podporządkowane zostały centrali w Moskwie, bez większych problemów, sprawy wojska i polityki zagranicznej. W 1949 r. przyszła kolej na gospodarkę. J. Stalin oficjalnie głosił tezę, iż łatwiej będzie podnosić potencjał ekonomiczny obozu socjalistycznego podejmując decyzje w centrum, tj. w Moskwie. Chodziło też o wzmocnienie obronności państw Europy Wschodniej, Środkowej i Południowej⁶. W gruncie rzeczy, pod tą internacjonalistyczną argumentacją kryły się mocarstwowe interesy Związku Radzieckiego.

Wobec tego, wszystko to, co wychodziło poza centralistyczne pojęcie współpracy, napotykało zdecydowany sprzeciw J. Stalina. Głównie z tego powodu nie dopuścił on do tworzenia się ugrupowań integracyjnych na Bałkanach oraz w Europie Środkowej. Zagadnienie to zostanie szerzej rozwinięte w dalszej części artykułu.

Związek Radziecki odegrał główną rolę w założeniu RWPG. Należy jednak podkreślić, że idea ścisłej współpracy ekonomicznej miała licznych zwolenników w poszczególnych krajach demokracji ludowej. Wspierały ją przede wszystkim rządzące partie komunistyczne. W rezultacie gospodarka państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej została podporządkowana ZSRR. Zależność ta była szczególnie widoczna w sferze handlu zagranicznego.

W latach 1945—1946 kraje demokracji ludowej prowadziły wymianę towarową głównie ze Związkiem Radzieckim. Obroty handlowe poszczególnych państw z ZSRR przekroczyły 90%, zarówno po stronie wywozu, jak i przywozu. W latach następnych relacja ta znacznie się zmniejszyła, ale nadal udział Kraju Rad w handlu zagranicznym krajów demokracji ludowej przekraczał 50%. Rosta także z każdym rokiem wymiana handlowa pomiędzy samymi krajami demokracji ludowej. W 1948 r. sięgała ona około 20%⁷.

W okresie 1945—1948, obok wymiany handlowej, pojawiły się inne formy współpracy gospodarczej między Związkiem Radzieckim i krajami demokracji ludowej. Obejmowały one m.in. pewne elementy współpracy naukowo-technicznej, inwestycje przemysłowe, kredyt i pomoc gospodarczą. Jeśli chodzi o pomoc gospodarczą, to jej wielkość oraz znaczenie były nadmiernie wyolbrzymiane przez oficjalne czynniki państwowe⁸.

⁶ J. Šedivý, *K některým otázkám československé zahraniční politiky a vlivu mezinárodní situace na vnitropolitický vývoj ČSR v letech 1945—1948*, [w:] *Československa revoluce v letech 1944—1948*, Praha 1966, s. 215; K. Kořalkova, *O zrodu československo-polského spojeneckého svazku*, „Mezinárodní Vztahy” 1967, nr 1, s. 15.

⁷ „Annuaire Statistique 1948”, New York 1949, s. 334—335; „Rocznik Statystyczny” 1947, s. 99—100; B. Kłapkowski, *Stosunki handlowe krajów gospodarki planowej*, „Życie Słowiańskie” 1949, nr 4, s. 200—201.

⁸ O. Lange, *Dwie drogi rozwojowe w gospodarce światowej*, „Ekonomista” 1949, z. 2, s. 9—10; H. Róžański, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze nowego typu*, Warszawa 1950, s. 22.

Kraje socjalistyczne nawiązały także między sobą współpracę w dziedzinie rolnictwa. Przed 1949 r. zawarte zostały bilateralne konwencje w sprawie ochrony roślin i lecznictwa zwierząt gospodarskich. Kraje demokracji ludowej podpisały również porozumienie o udostępnianiu wzajemnych doświadczeń w dziedzinie organizacji i mechanizacji rolnictwa⁹.

Założenia międzynarodowych stosunków ekonomicznych w obozie socjalistycznym sformułowane zostały w układach o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej¹⁰. Mimo iż zdawano sobie sprawę, że realizacja tych założeń w praktyce powodowała szereg błędów i wypaczeń, nie poddawano rewizji podstawowych kierunków współdziałania. Brano bowiem pod uwagę, że zaistnieją warunki i potrzeba zrealizowania w ramach grupy tych państw „solidaryzmu gospodarczego”¹¹. Celem nadrzędnym było umacnianie ustroju socjalistycznego i zapewnienie bezpieczeństwa państwu socjalistycznym.

Wracając do sedna tematu należy zastanowić się, co wynikało ze współpracy krajów socjalistycznych w latach 1945—1948 w aspekcie tworzenia integracji ekonomicznej? Czy powstały wówczas ekonomiczne przesłanki integracji? Obecnie można z łatwością ocenić, iż tego typu warunki nie zostały spełnione. Poziom sił wytwórczych w Związku Radzieckim i poszczególnych krajach demokracji ludowej był nadal niski, a w „działaniach integracyjnych” zmierzano głównie do zacieśnienia związków na linii kraje demokracji ludowej — ZSRR. Owcześni politycy i ekonomiści wskazywali, że ściśła i bardzo korzystna współpraca bilateralna krajów demokracji ludowej ze Związkiem Radzieckim (1945—1948) skłania do przejścia, niejako w sposób naturalny, na wyższy etap stosunków wielostronnych. Argumentacja ta miała wprawdzie charakter propagandowy, ale posiadała ważny walor użytkowy dla zwolenników budowania gmachu RWPG w Moskwie.

Integracja ekonomiczna stworzona była odgórnie i traktowano ją bardzo formalistycznie. Nie zwracano większej uwagi na poziom sił wytwórczych poszczególnych państw i inne uwarunkowania gospodarcze. Przesłanki integracyjne miały zatem charakter specyficzny i były ściśle związane z charakterem stosunków ustrojowych, politycznych i militarnych w obozie socjalistycznym¹².

W niektórych pracach (także burżuazyjnych) zwraca się uwagę na przesłanki ekonomiczne, które zadecydowały o powstaniu RWPG. Istvan Ágoston twierdzi, iż Rada utworzona została w momencie, gdy państwa socjalistyczne zajmowały już samodzielną pozycję ekonomiczną i polityczną we współczesnym świecie. Jako dowód podaje, że przeszło 40% obrotów w handlu zagranicznym realizowały kraje Europy Wschodniej we własnym zakresie¹³. W innych publikacjach podkreśla się znaczenie zawartych układów o współpracy i pomocy gospodarczej, jako decydującego czynnika w rozwoju współpracy państw socjalistycznych¹⁴.

⁹ J. Kon, *Wspólnota gospodarcza państw demokracji ludowej*, „Życie Gospodarcze” 1949, nr 9a, s. 12.

¹⁰ Zob. „Zbiór Dokumentów” za lata: 1946, 1947, 1948, 1949; J. Tyranowski, *Traktaty sojusznicze Polski Ludowej*, Warszawa 1972, s. 90—92.

¹¹ L. Krzymuski, *Zagadnienie współpracy gospodarczej państw południowo-wschodniej Europy*, „Życie Gospodarcze” 1948, nr 6, s. 248.

¹² A. Marszałek, *Niektóre problemy współczesnych procesów integracyjnych na przykładzie EWG i RWPG. Podobieństwa i różnice*, Łódź 1980, s. 59—82.

¹³ I. Ágoston, *Le marche commun communiste*, Paris 1964, s. 22—23.

¹⁴ *Le Conseil d'Assistance Économique Mutuelle et la collaboration économique entre les pays de l'Europe orientale*, „Etudes et Conjoncture”, 1959, nr 4, s. 454; P. George, *Les démocraties populaires*, Paris 1952, s. 96.

Oceny te są wyraźnie przesadne. Współpraca ekonomiczna krajów demokracji ludowej ze Związkiem Radzieckim sprowadzała się przede wszystkim do stosunków handlowych. Realizowana wymiana towarowa nie prowadziła też do integracji wielostronnej, lecz do uzależnienia poszczególnych państw od ZSRR. Z kolei układy wzajemne miały początkowo charakter bardziej sojuszów polityczno-obronnych niż porozumień gospodarczych. Nie oznacza to jednak, że nie było w omawianym okresie tendencji integracyjnych w Europie Wschodniej. Procesy integracyjne pojawiły się, ale tylko między niektórymi krajami demokracji ludowej.

Interesującym przykładem współpracy dwóch sąsiadujących ze sobą krajów była owocna działalność polsko-czechosłowackiego związku gospodarczego (1947—1949). Do kierowania współpracą utworzono ogółem prawie 200 bilateralnych organów, w tym 11 komisji, 62 komitety, 108 podkomisji i 8 komisji specjalnych. Reprezentowały one wszystkie ważniejsze dziedziny gospodarcze. Instytucją naczelną w tym systemie była Polsko-Czechosłowacka Rada Współpracy Gospodarczej. Rada była pomyślana jako organ koordynujący prace komisji branżowych. Specyficzne formy współpracy realizowane między Polską a Czechosłowacją nadały jej charakter integracyjny¹⁶.

W latach czterdziestych podejmowane były próby nawiązania ścisłej współpracy gospodarczej wśród państw bałkańskich. Wysuwano różne koncepcje zorganizowania związków w tej części Europy¹⁶. Inicjatywę dyplomatyczną zmierzającą do ustalenia współpracy gospodarczej państw Dunaju, podjęli w latach 1946—1948 marszałek Józef Broz Tito i premier Bułgarii Georgii Dymitrow. W skład projektowanej federacji państw naddunajskich miały wchodzić: Rumunia, Bułgaria, Jugosławia, Albania, Czechosłowacja, Węgry, Polska i Grecja, po zwycięstwie w tym kraju sił demokratycznych¹⁷. Próby utworzenia związku bałkańskiego napotykały jednak zdecydowany sprzeciw J. Stalina i zostały przez niego storpedowane¹⁸.

Warto wskazać także na pierwsze inicjatywy nawiązania współpracy wielostronnej między Polską, Czechosłowacją a Jugosławią. Ponadto wystąpiły silne tendencje do integracji sąsiedzkiej między Jugosławią i Bułgarią, Rumunią a Bułgarią oraz Jugosławią a Węgrami¹⁹.

¹⁶ Bogate materiały na ten temat znajdują się w Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), zwłaszcza w zespole Ministerstwa Przemysłu i Handlu (dalej: MPiH) (m.in. sygn. 245, 280,, 2980, 2981, 2988, 3489, 2963, 2170) oraz Centralnego Urzędu Planowania (dalej: CUP) (m.in. sygn. 4126, 4004, 4126). Por. J. Skodlarski, *Epilog układu Sikorski — Beneš. Z dziejów polsko-czechosłowackich w latach 1939—1949*, Łódź 1988, s. 113—296.

¹⁷ Brano między innymi pod uwagę utworzenie ugrupowania Europy Środkowo-Wschodniej, w skład którego miały wchodzić: Polska, Czechosłowacja, Austria, Węgry, Rumunia, Bułgaria i Albania, federacji dunajskiej z Czechosłowacją, Austrią, Węgrami i ewentualnie Jugosławią; „małej federacji naddunajskiej” — z Czechosłowacją, Węgrami i Austrią. Najsilniej ujawniły się dążenia do zorganizowania federacji polsko-naddunajskiej oraz bałkańskiej. W skład pierwszej miała wchodzić Polska, Czechosłowacja, Austria, Węgry i Rumunia; w skład drugiej: Jugosławia, Bułgaria, Albania, Grecja i Turcja. Były też pewne sugestie, zmierzające do jednoczenia państw bałkańskich z państwami naddunajskimi i Polską (E. Beneš, *The Organization of the Postwar Europe*, New York 1942, s. 227; H. Ripka, *A Federation of Central Europe*, New York 1953, s. 23—52).

¹⁸ Vl. Dedijer, *Tito parle...*, Gallimard 1953, s. 317—319; A. Kossowski, *Współpraca gospodarcza państw Dunaju*, „Świat i Polska” 1947, nr 18, s. 3.

¹⁹ „Prawda”, 28 I 1948.

²⁰ AAN, MPiH, sygn. 2978, k. 1—9 i 14; sygn. 2985, nłb.; sygn. 2995, nłb.; CUP, sygn. 4004, nłb. Por. B. Ryś, *Rozwój polsko-jugosłowiańskich stosunków gospodarczych*, Łódź 1986, s. 92.

Pozytywne przykłady współpracy integracyjnej polsko-czechosłowackiej oraz jugosłowiańsko-węgierskiej udowodniły, iż w powojennej Europie możliwe i uzasadnione było tworzenie ugrupowań regionalnych składających się z dwóch, trzech państw. Szersze związki ekonomiczne ze względu na zbyt duże różnice w rozwoju gospodarczym zainteresowanych państw nie miały racji bytu. Ugrupowania węższe, typu polsko-czechosłowackiego, mogły ułatwić realizację bardziej efektywnej współpracy międzynarodowej. Wydaje się, że mogły one ustanowić pierwszy stopień, po przekroczeniu którego można było z powodzeniem przystąpić do współpracy wielostronnej. Ugrupowania takie byłyby równorzędnym kontrahentem dla rozwiniętych państw kapitalistycznych, a także odpowiednim partnerem dla ZSRR. Związkowi Radzieckiemu, ze względu na jego ogromny potencjał ekonomiczny, potrzebni byli silni partnerzy współpracy gospodarczej. Integracyjna współpraca ekonomiczna, w ścisłym sensie tego pojęcia, między ZSRR a krajami demokracji ludowej miałyby wówczas realne szanse powodzenia. Koncepcja centralistycznej współpracy państw demokracji ludowej z ZSRR, przyjęta w okresie „kultu jedynostki”, nie pozwoliła jednak na realizację tego typu współpracy ekonomicznej.

Związek polsko-czechosłowacki oraz inne porozumienia państw demokracji ludowej były swego rodzaju precedensami otwierającymi drogę, do późniejszej, dwu- i wielostronnej współpracy gospodarczej w ramach Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Dzięki tym doświadczeniom delegacja polska była w stanie przygotować własny projekt współpracy wielostronnej, przedłożony na założycielskiej sesji RWPG w dniu 25 I 1949²⁰.

Wyraźnie jednak trzeba stwierdzić, że doświadczenia te wykorzystano tylko od strony formalnej, tworząc odpowiednią instytucję, która nie miała nic z ducha i idei wcześniejszych związków integracyjnych. Powstanie Rady nie stanowiło zatem przedłużenia naturalnych procesów, które zrodziły się po II wojnie światowej w Europie Wschodniej i Środkowo-Południowej.

Poważne zastrzeżenia budzi traktowanie utworzenia RWPG jako odpowiedzi państw socjalistycznych na „plan Marshalla”²¹. Zastosowanie na szeroką skalę przez państwa zachodnie polityki dyskryminacji gospodarczej wobec państw socjalistycznych przyspieszyło niewątpliwie proces pogłębiania ich wzajemnych więzi gospodarczych i stanowiło jedynie dodatkowy, zewnętrzny i bezpośredni bodziec dla tej tendencji. „Plan Marshalla” był jedynie dogodnym pretekstem dla J. Stalina, umożliwiającym przejęcie pełnej dyspozycji nad gospodarką krajów socjalistycznych.

²⁰ RWPG powołano 25 I 1949 r., a więc w dniu ogłoszenia komunikatu w tej sprawie. Trudno się zatem zgodzić z M. Genowskim w tym miejscu, gdzie stwierdza, że za ścisłą datę powstania RWPG przyjąć należy datę 28 IV 1949 r., kiedy to zakończyła się I Sesja Rady w Moskwie, na której zatwierdzono decyzję ze stycznia oraz powołano stały organ w postaci Biura Rady (M. Genowski, *Polityczeska i prawna charakteristyka na Sywieta za Ikonomiczeska Wzaimpomoszcz*, [w:] *Trudowie na Wisszizj Ikonomiczeski Institut*, „Karl Marks”, Kniga III, Sofia 1959, s. 158).

²¹ Zob. R. Pinto, *Les organisations européennes*, Paris 1962, s. 408; R. Szawłonski, *L'évolution du Comecon 1949—1963*, „Annuaire Français de Droit International” 1963, s. 674; W. von Knore, *Zehn Jahre Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe*, Würzburg 1961, s. 2.